

ככתבם וכלשונם'

'הוקשה כל התורה כולה לתפילין'

— 'כמו שיש תורה בדיבור, כן במעשה. ועל זה רמזו: 'לא המדרש עיקר אלא המעשה', לבד מעשה המצוות, רק התורה עצמה מתקיימת במעשה. כענין שכתוב ויעש דוד שם. ובאמת גם בכל מעשה מצוה מתעורר בזה אותו הפסוק שבו נאמרה המצוה, וכמו שכתוב ועשיתם אתם (אתם כתיב) — מעלה אני עליכם כאילו עשיתם עצמכם.

והנה פרשיות אלו שבתפילין הם נגד חמשה חומשי תורה; ד' פרשיות בשל ראש, ושל יד כמו משנה תורה, שכולל כל הספרים שמקודם. והוא חיבה יתרה שנתן לנו הקב"ה להיות כל איש ישראל ספר-תורה בחיקו. והוא באמת שטר חירות, כמו מצות המלך, להיות עמו ס"ת תמיד והיתה עמו וכו', כמו כן כל ישראל בני מלכים וניתן להם ספר התפילין.

ובהנחת התפילין נגמר זה הספר, ועל זה דרשו חכמים שם ה' נקרא עליך — תפילין של ראש. פרוש, שעל ידי הנחת התפילין חל שם שמים עליהם, כמו שהתפילין צריכים קלף ודיו ובתים, כן צריכים ליד וראש של איש ישראל. ורמזו חז"ל בלשונם 'תפילין צריכים גוף נקי' — שהתפילין עצמם נגמרים בזה הגוף נקי. והקב"ה יודע שבני ישראל הם גוף נקי, ומסר להם התפילין.

לכן המניח תפילין עוסק בתורה ממש, וזוכה לחירות, כמו שאמרו 'אין לך בן חורין אלא העוסק בתורה'. וכמו כן, כפי החירות שיש לאדם משיעבוד הגוף והטבע, והוא 'גוף נקי', כך זוכה לתורה. ולכן כתיב למען תהיה תורת ה' כו' כי ביד חזקה הוציאך כו'. (שפת אמת — בא, תרנ"ו. וע"ע שם פרשת תולדות — תרנ"ה; אור שמח — הלכות תלמוד תורה א.ב.)

דף לו

'זחייב על הראש כבין העינים' — בפירוש רבנו יהונתן מלוניל ובנמוקי יוסף (מכות כ), מובא לאסור גם תולש בזקנו. (והרש"ש שם תמה בדבר, וכתב להגיה בדברי הנמו". וע' בדברי הרש"ש כאן לה:). ויש מן האחרונים שכתב שבכל מקום כינוס שער — חייב, אלא שדברה תורה בהווה, שרגילים לקרוח בראש. (דברי דוד לבעל הט"ז — אמור).

א. כתב ריב"ן (במכות שם) שהמלה 'בראשם' אינה יתרה לדרשה, שהרי היא נצרכת לגופה, והלימוד שבגמרא הוא ממשמעות הכתוב. ולפי"ז לכאורה אין כלל מקור לתולש בזקנו, שהרי חוקן אינו בכלל 'ראש', כמו שכתב הרשב"א בתשובה (ח"א תו) לענין גילוח הנזיר את זקנו, שאינו מוזהר עליו, שהרי לא הוזכר בכל הפרשה אלא שער ראש, ואין זקנו בכלל. [וכ"מ בדברי הכתוב: 'בראש או בזקן' — הרי שוקן אינו בכלל הראש].

וצריך לומר שהראשונים הנ"ל מפרשים שהלימוד הוא מן היתור ד'בראשם', וכמשמעות לשון הגמרא 'לרבות כל הראש', אלא שצ"ב הלא אצטרך לגופיה.

ב. יש להעיר שכדוגמת דברי הדברי-דוד מצאנו כן לענין נזירות בדברי בעל הטורים (ויקרא לג, יח) שמגלח בכל מקום שער שבגוף. וכבר תמהו בספרי האחרונים על כך.

זאביי מאי טעמא לא אמר כרבא, אמר לך: תפילין גופייהו מהכא גמר לה' — והלא 'אין

גזרה-שוה למחצה' ומדוע לא נלמד מתפילין לקרחה אף הלכה זו שנשים פטורות? אלא, כיון שהגזרה-שוה נצרכה ללמד על תפילין עצמם, אין לנו לחדש וללמוד מתפילין שנשים ייפטרו מקרחה, כנגד הכלל הרגיל שנשים חייבות בכל מצות לא-תעשה, שכיון שכבר אין הג"ש מופנית, אין לסתור כלל גדול שהוקשה אשה לאיש לכל עונשין שבתורה. (רמב"ן; ובקיצור בתוס'). ומצאנו כעין זה, שבמקום שלא מסתבר אין אומרים 'אין הקש למחצה' — עתוס' יבמות פו; נדרים ז, ועוד. וע"ע במצויין לעיל טו. ולהלן מד.

'ובין לאביי ובין לרבא, האי בניס מאי דרשי ביה? האי מיבעי ליה לכדתניא בניס אתם לה' אלקיכם — בזמן שאתם נוהגים מנהג בניס אתם קרוים בניס...' — יש לשאול, לפי מה שכתב הריטב"א (בחידושו ליומא ד. ט) על מה שדרשו שם הלכה מ'בזאת יבא אהרן' — והלא 'בזאת' נצרך למה שאמרו במדרש שנכנס בחבילות של מצוה בזכות התורה? ויש לומר — כתב הריטב"א — 'אין משיבין מדברי המדרש שאינם אלא סמך בעלמא, ופשוטיה דקרא בעי דרשא'. ולכאורה נראה מדבריו שהדרשות שבעניני אגדה אינם מיישבות את ייתור הפסוק, ועדיין יש לדרוש דברים אחרים. ואילו כאן נראה לכאן להפך מזה? והיה אפשר לישב על פי המשתמע מדברי הריטב"א בתשובותיו (ח"א קצד רמב) שיש נפקותא להלכה בדרש זה, אם קרויים בניס אם לאו — לענין התיחסות למומר ולרשע, [והלכה כרבי מאיר. והמלבי"ם בפירוש הספרי כתב שרבי יהודה הודה לרבי מאיר. וע' אגרות משה או"ח ח"ה לח, ז], הלכך הרי זו כדרשה הבאה ללמד הלכה. [הריטב"א כתב שם שהלכה כרבי מאיר בענין זה משום דמוכחי קראי. וכבר דנו בעלי הכללים האם בענינים שאינם להלכה ולמעשה ישנם את כללי הפסק וההכרעה — ויש לציין לענין זה דברי התוס' שבת ע: ד"ה נודע; תשב"ץ ח"ג לו; שו"ת מהרי"ק סוף שרש קסה; חות יאיר (צד); מגן אברהם ריח סק"ג. וע"ע בשיטות האחרונים, בספר מגדים חדשים — ברכות לד:].

וע' להלן לו: 'ביאה דכתב רחמנא גבי תפילין ופטר חמור למה ליה? הוא מיבעי ליה לכדתנא דר"י עשה מצוה זו שבשבילה תכנס לארץ'. ואין להקשות משם על דברי הריטב"א הנ"ל — כי הכוונה שנאמר קרא לצורך השעה ואין המלה מיותרת לדרוש. אך צ"ב ביומא יא: 'אלא לו ל"ל, מי שמיחד ביתו לו שאינו רוצה להשאיל כליו... וצריך לומר דאיכא שום נפקותא מעשית. ואולם לפי האמת נראה שאין כוונת הריטב"א ככלל, אלא לדרשות מסוימות שהן סמך בעלמא, ולא לכל דרשות דאגדתא. וראה לדבר משבועות ט. 'זהא מיבע"ל לכדריש לקיש...'

'הסמיכות והתנופות וההגשות והקמיצות וההקטרות והמליקות והקבלות וההזאות' — לכאורה היה לו לסמוך 'סמיכות' לשאר עבודות הקרבן, קבלות והזאות, ולמה כתבן עם עבודות המנחה? יש לומר, לפי ששני הדברים הראשונים שייכים לבעלים ולא בכהנים, ונתמעטו מבני ישראל — ולא בנות, ואילו שאר הדברים המנויים במשנה, שייכים לעבודות הכהונה ונלמדו מבני אהרן. (מהרש"א בבאור דברי התוס'. וע' מצפה איתן).

'סמיכות. דכתיב דבר אל בני ישראל וסמך — בני ישראל סומכים ואין בנות ישראל סומכות' — ככל הלאוין שבתורה, אף על פי שנאמר בהן בני ישראל אין ממעטים בנות ישראל — מפני שהוקשה האשה לאיש לכל לא-תעשה שבתורה, הלכך אין ממעטים מבני ישראל אלא נכרים, [וכן לענין נסכים נאמר בני ישראל ואין ממעטים נשים — מפני שנתרבו מהקהל חקה אחת לכם], אבל בשאר מקומות שאין בהם ריבוי מיוחד, נתמעטו הנשים מבני ישראל. (עפ"י רמב"ן)

'דבר אל בני ישראל וסמך — בני ישראל סומכים ואין בנות ישראל סומכות' — התוס' הקשו מדוע הוצרכו למעט נשים מעבודות הקרבן, הלא העבודות אינן כשרות אלא ביום ולא בלילה, ואם כן, הרי הן מצוות עשה שהזמן גרמן.

ובמסכת מנחות (ג:) הוסיפו התוס' לבאר, אף על פי שהסמיכה על הקרבן, לא נאמר בה 'ביום', אך כיון שהשחיטה אינה אלא ביום, והסמיכה צריכה להיות תיכף לה, והלא אי אפשר לשחוט שום קרבן לפני קרבן התמיד, נמצא שאי אפשר לה לסמיכה בשום אופן שתהיה בלילה.

ומבואר מדברי התוס', שגם מצוות כאלו התלויות בזמן מסוים מפאת סיבות חיצוניות ולא מפני הדין עצמו, גם הן בכלל מצוות עשה שהזמן גרמן. (ורעק"א תמה על סברת התוס', שהרי אין המניעה מחמת הלילה, אלא מצד שאינה בסמוך לשחיטה).

וכן כתב בשו"ת אגרות משה (ח"מ ח"ב מז, ב) לענין ברכת הלבנה, שאף על פי שמה שהיא באה בזמנים מסוימים אינו אלא מחמת המציאות הטבעית, אעפ"כ נחשבת כמצוה שהזמן גרמה. (ודלא כהחכמת שלמה). ומהתוס' ראייה לדבריו, כאמור. (ושם עדיף יותר, כי סוף סוף חידוש הלבנה תלוי בזמן מצד המציאות ואין להפריד ביניהם, נמצא הזמן גורם לברכת הלבנה).

ואולם הרמב"ן (לעיל לד), תוך שהוא מונה את המצוות שאין הזמן גרמן, הזכיר 'ספירת העומר'. וכתבו האחרונים סברתו (הגרי"י פערלא במבוא לבאורו על סהמ"צ לרס"ג, יב; דברי יחזקאל מה. וע"ע אבנ"ז או"ח שפד) לפי שהספירה היא להבאת קרבן העומר ואין הזמן גורם למצוה אלא קרבן העומר גורם. ומבוארת דעתו שבכגון זה אין נחשב 'שהזמן גרמא'.

ואמנם נראה פשוט שאין להוכיח מדברי הרמב"ם (תמידין ומוספין ז) והחינוך (שו) שנקטו שנשים פטורות מספירת העומר משום מצות עשה שהזמן גרמה, אין להוכיח מזה כדברי התוס' — כי יש לומר שהיא מצוה תלויה בזמן בעצם, לספור מט"ז בניסן, ולא דמי לסמיכה שאין לה זמן בעצם אלא שצריכה להיסמך לשחיטה.

וע"ע: טורי אבן חגיגה טז: ומגילה כ: מש"כ בסברא זו לענין מצות הבאת ביכורים [וב'קובץ ענינים' (פסחים לה:)] תמה מדוע נשים חייבות בביכורים. ולא תירקן. וע"ע בשו"ת הר צבי (או"ח ח"א קיח) כיוצא בזה לענין ברכת האילנות. עוד בישוב קושית התוס' — ע' טורי אבן ושפת אמת ומרומי שדה — חגיגה טז. דברי יחזקאל כהו.

(ע"ב) 'הזאות. הזאה דהיכא, אי דפרה... אלא הזאה דבן עוף' — לא פרשו על זריקת דם של כל הקרבנות, כי אז היה לו לתנא לומר 'הזריקות' — כלשון הכתוב וזרקו בני אהרן, ונקט 'הזאות' להשמיע דברים נוספים. ואמנם, גם זריקת הדם שבכל הקרבנות כלולה בזה. (עפ"י תוס' רי"ד; רמב"ן; תוס'. וע' מהרש"א)

'הזאה דבן עוף... מבן צאן' — נקטו לשון 'בן', לפי שדרך בני אדם לשחוט הרכים והקטנים. (תוס' כתובות ה. ד"ה שמא).

'כהן מכניס ידו תחת יד בעלים ומניף' — על שיטות הראשונים בצורת התנופה המשותפת של הכהן והבעלים — ע' במובא בסוטה יט.

'ככתבם וכלשונם'

'בנים אתם לה"א' —

'פרוש, כמו שהבין נמשך ממוח האב, כך כביכול נשמת כל איש ישראל נמשכה ממחשבתו

וחכמתו יתב', דאיהו חכים ולא בחכמה ידיעא, אלא הוא וחכמתו אחד, וכמו שכתב הרמב"ם שהוא המדע והוא היודע כו' ודבר זה אין ביכולת האדם להבינו על בוריו כו' כדכתיב החקר א' תמצא וכתוב כי לא מחשבותי מחשבותיכם וגו'.

ואף שיש רבבות מיני חילוקי מדרגות בנשמות, גבוה על גבוה לאין קץ, כמו גודל מעלת נשמות האבות ומשה רבינו ע"ה על נשמות דורותינו אלה דעקבי משיח שהם בחינת עקביים ממש לגבי המוח והראש... כמשל הבן הנמשך ממוח האב, שאפילו צפרני רגליו נתהוו מטפה זו ממש על ידי שהיתה תשעה חדשים בבטן האם וירדה ממדרגה למדרגה להשתנות ולהתהוות ממנה צפרניים, ועם כל זה עודנה קשורה ומיוחדת ביחוד נפלא ועצום במהותה ועצמותה הראשון, שהיתה מוח האב...

וככה ממש כביכול בשרש כל הנפש-רוח-ונשמה של כללות ישראל למעלה, בירידתו ממדרגה למדרגה ע"י השתלשלות העולמות אבי"ע מחכמתו ית' כדכתיב פלם בחכמה עשית, נתהוו ממנו נפש-רוח-ונשמה של עמי הארץ ופחותי הערך ועם כל זה עודינה קשורות ומיוחדות ביחוד נפלא ועצום במהותן ועצמותן הראשון, שהיא המשכת חכמה עילאה'. (ספר התניא, ב. וע"ע 'שערי קדושה' לרמ"ק שער ג פרק ב)

(ע"ב) 'כל מצוה שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ, ושאינה תלויה בארץ נוהגת

בין בארץ בין בחו"ל' — זו לשון הרמב"ן ז"ל (בפרשת אחרי):

זתטמא הארץ ואפקד עונה עליה ותקא הארץ את ישיבה — החמיר הכתוב בעריות בעבור הארץ שתטמא בהן ותקיא הנפשות העושות. והנה העריות חובת הגוף ואינן תלויות בארץ, אבל סוד הדבר... כי השם הנכבד ברא הכל, ושם כח התחתונים בעליונים, ונתן על כל עם ועם בארצותם לגוייהם כוכב ומזל ידוע כאשר נודע באצטגנינות... והנה השם הנכבד הוא אלקי האלהים ואדוני האדונים לכל העולם, אבל ארץ ישראל אמצעות הישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו זרע אוהביו... והנה בחוצה לארץ, אע"פ שהכל לשם הנכבד, אין טהרה בה שלימה, בעבור המשרתים המושלים עליה, והעמים תועים אחרי שריהם לעבוד גם אותם... והנה הכותיים לא היו נענשים בארצם בעבדם את אלהיהם לשלח בהם את האריות, ובבואם בארץ ועשו שם כמעשיהם הראשונים שלח בהם האריות הממתים אותם, וכן שנו בספרא... ארץ ישראל אינה כשאר ארצות, אינה מקיימת עוברי עבירה... כל זמן שאתם בארץ כנען הייתי לכם לאלקים, אין אתם בארץ כנען כביכול אין אני לכם לאלקים...

ומן הענין הזה אמרו בספרי (עקב מג) ואבדתם מהרה — אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ, היו מצויינין במצות שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים. משל לאדון שכעס על אשתו ושלחה לבית אביה, אמר לה: הוי מתקשטת תכשיטים שכשתחזרי לא יהיו עליך חדשים, וכן אמר ירמיה הציבי לך צינים — אלו המצוות שישראל מצוינין בהם. והנה הכתוב שאמר ואבדתם מהרה ושמתם את דברי אלה... אינו מחייב בגלות אלא בחובת הגוף כתפילין ומזוזות, ופירשו בהן כדי שלא יהו חדשים עלינו כשנחזור לארץ, כי עיקר כל המצות ליושבים בארץ ה'...'. (ועע"ש באריכות. וע' דעת חכמה ומוסר' ח"ב סח)